

O OBJAVOVANÍ A KONŠTRUOVANÍ MOŽNOSTÍ¹

MARTIN SCHMIDT, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, SR

SCHMIDT, M.: On Discovering and Construing Possibilities
FILOZOFIA, 75, 2020, No 9, pp. 793 – 803

The aim of the paper is to argue that it is not possible to approach modalities solely on empiric grounds as the followers of Kripke and Putnam maintain. This holds even in the case of nomological possibilities that are rooted in the laws of nature. There are no laws of nature that prevent scenarios opposing reality, for instance, no law precludes the possibility of the evening star not being identical with the morning star. As the paper argues, in order to prevent these scenarios, the concept of nomological possibility must contain some pieces of *a priori* metaphysics. Put differently, nomic possibilities are not just discovered, nomic possibilities are also construed.

Keywords: Nomic possibilities – Logical possibilities – Laws of Nature

Úvod

Je možné, aby číra tekutina padajúca z oblakov, ktorú denne pijeme, ktorá je bezfarebná a bez chuti, mala iné chemické zloženie ako H₂O? Ak áno, znamená to, že voda je len náhodne H₂O a že by mohla byť napríklad XYZ? Alebo predstava vody s rozdielnym chemickým zložením je len čírou špekuláciou, keďže voda je predsa len nevyhnutne H₂O? V uvedených otázkach sa vyskytujú výrazy, ktoré vyjadrujú modalitu možnosti a nevyhnutnosti. Dnešnú analytickú metafyziku si bez témy modalít (kategórií možného, nemožného a nevyhnutného) nevieme predstaviť. Zasiahla viaceré diskusie, spomeňme problematiku esencií, identity, existencie, pretrvávania v čase a podobne. V druhej polovici dvadsiateho storočia prichádzajú na filozofickú scénu revolučné názory S. Kripkeho (Kripke 1980) a H. Putnama (Putnam 1972), ktoré uvažovanie o modalitách výrazne pozmenili. Revolucionári sa vzdávajú apriórneho prístupu k modalitám v prospech aposteriórneho, v ich videní sú modality skôr empiricky ako teoreticky dané objekty – modalita sa nekonštruujú, ale objavujú. Naše vnútorné

¹ Ďakujem dvom anonymným recenzentom časopisu *Filozofia* za to, že ma upozornili na viacero nedopracovaných úvah a viacero terminologických nejasností v pôvodnej verzii príspevku.

kognitívne schopnosti nám neprezradia, ktorá molekula je podstatou vody. Z apriórnej úvahy nezistíme, či môže mať zlato iné atómové číslo ako 79, toto všetko musíme objaviť. Nedávno sa objavilo viacero kontrarevolučných príspevkov predovšetkým z pera D. Chalmersa (2008, 2006), ktorý o modalitách uvažuje opäť tradične. V jeho chápaní sú modalita primárne teoretickými objektmi, ku ktorým máme najmä apriórny prístup, pričom prišiel aj s teoretickým riešením, ktoré by malo zohľadniť kritiku S. Kripkeho a H. Putnama na adresu tradičného prístupu.² V tomto príspevku však nebudeme diskusiu medzi revolucionármi a kontrarevolucionármi podrobnejšie sledovať. Zameriame sa na revolučnú tézu o aposteriornom prístupe k modalitám a budeme sa venovať najmä kategórii možnosti. Zaujímať nás budú nomologické možnosti rešpektujúce zákony prírody, ktoré by mali byť aposteriornemu uvažovaniu najbližšie. No aj v ich prípade zistíme, že rýdzo aposteriórne dané nie sú a na to, aby sme ich adekvátne uchopili, potrebujeme aj niektoré apriórne princípy.

Logické a nomologické možnosti

Pod logickými možnosťami (LM) budeme v tomto príspevku rozumieť situácie (fakty, udalosti alebo procesy), o ktorých dokážeme neprotirečivo uvažovať.³ Nič logické nebráni existencii vody s molekulovou štruktúrou XYZ alebo H₂O₂. Aj toto sú logické možnosti, hoci nerešpektujú povahu externej reality. To o nomologických možnostiach (NM) nemôže platiť. Obsah tvrdení o NM okrem neprotirečivosti rešpektuje aj zákony prírody, ako ich poznáme z učebníc fyziky, chémie alebo biológie. Nestačí si vymyslieť logicky neprotirečivý scenár toho, aký by svet mohol byť, tento scenár musí zapadnúť aj do nomologických charakteristík externej reality.⁴

Spor medzi tradičným prístupom k modalitám, ktorý dnes reprezentuje najmä D. Chalmers s revolucionármi, je predovšetkým sporom o rýdzo LM. Pod touto kategóriou budeme rozumieť tie LM, ktoré nie sú NM. Dva príklady takýchto modalít sme spomenuli v súvislosti s charakterom vody v úvode tejto časti. Rýdzo logické možnosti sú v očiach revolucionárov výlučným produktom nášho jazyka a myslenia, sú príkladmi falošných hypotéz a dokázaných omylov (Šebela 2008, 367). Nepatria

² Tradičné uvažovanie o modalitách má problém vysvetliť nevyhnutnosti, ktoré nespoznávame apriórne, ale aposteriórne (napríklad to, že voda je nevyhnutne H₂O). Návrh D. Chalmersa, ako tento problém riešiť v rámci tradičného uvažovania, tkvie v koncepcii dvojdimenzionálnej sémantiky (Chalmers 2008).

³ Ide o voľnejšie použitie pojmu logickej možnosti, ktoré nie je späté s modalitami definovanými v konkrétnom logickom systéme. Za túto poznámku vďačím anonymnému posudzovateľovi.

⁴ Jestvuje aj alternatívne chápanie predložené K. Finom, podľa ktorého nie sú nomologické možnosti ukotvené priamo o zákony prírody, ale o povahu prirodzených druhov a vlastností. Toto chápanie však zásadne nemení hlavné závery príspevku, keďže aj „správanie“ vlastností a druhov musí byť v súlade s nomologickým profilom externej reality (Fine 2005, 243).

k skutočným modalitám. Tradične uvažujúci autori by namietali. Veď ako môžu náhodné empirické skutočnosti diktovať, či je konkrétna logická možnosť tá pravá alebo falošná – všetky neprotirečivé scenáre sú na tej istej úrovni (Jespersen, Materna 2002, 116, 139). Povaha externej reality a aj panujúce zákony mohli byť iné, nie sú nevyhnutné, a v tomto zmysle sú aj rýdzo logické možnosti skutočnými možnosťami.

Napríklad scenár, v ktorom môže mať voda hustotu železa (rýdzo logická možnosť), je skutočnou možnosťou v prípade možného sveta, v ktorom číra tekutina slúžiaca ako základný nápoj nadobúda vysokú mieru hustoty. Scenár je možný, ak naozaj pripustíme, že aktuálny svet a jeho zákony nie sú nevyhnutné, no takéto uvažovanie si vyžaduje podrobnejšie vysvetlenie.

Pluralitu možných svetov akceptujú predovšetkým zástancovia racionalistického prístupu k modalitám, podľa ktorých sú modalities dané apriórne – modalities sú skôr v „našich hlavách“, ako „tam vonku“. V ich uvažovaní je modálny priestor tvorený súhrom všetkých logicky konzistentných svetov, pričom každý jeden z nich môže hrať rolu aktuálneho sveta (Jespersen, Materna 2002, 116) – náš aktuálny svet nemá privilegované postavenie, je jedným z mnohých. Každému možnému svetu prináleží priestor NM a keby bol aktuálnym svetom svet, v ktorom môže voda za určitých okolností nadobudnúť hustotu železa, tak by voda s takouto hustotou bola prípustnou bola nomologickou alternatívou. Empiricisticky zmýšľajúci autori to vidia inak. Možné svety nie sú na tej istej úrovni, kľúčové sú tie, ktoré rešpektujú povahu aktuálneho sveta. Zvyšné sú výsledkom našich špekulácií a nevedomosti, a preto úvaha o radikálnej zmene hustoty vody je skôr našim výmyslom a dokázaným omylom ako skutočnou možnosťou. Modalities predsa nie sú úplne „v našich hlavách“. V nasledujúcich častiach príspevku zameriame pozornosť na kategóriu NM, no k empiricistickým a racionalistickým prístupom k poznaniu modalít sa budeme často vracat'.

Zákony prírody

O nomologických možnostiach vypovedáme pomocou tvrdení, ktorých obsah rešpektuje nomologický charakter externej reality. Ten je daný zákonmi prírody. V čom presne však spočíva obsah pojmu zákona prírody?

V prvom rade sa jeho chápanie nesmie zamieňať so zákonmi, ktoré poznáme z prírodných vied, keďže ide o filozofický koncept. Na úvod môžeme zákony prírody stotožniť s prirodzenými regularitami, ktoré vo svete pozorujeme a zaznamenávame. Veda však nestotožní *akúkoľvek* regularitu so zákonom, ale len tú, ktorú v podobe zákona uchopí. Množstvo prirodzených regularít nenadobúda postavenie vedeckého zákona, no vo filozofickom koncepte zákonov prírody je postavenie regularít rovnocenné. Uvažujme napríklad o regularite súvisiacej s rozpúšťaním soli vo vode. Tento proces predstavuje jeden zo zákonov prírody, keďže soľ sa za štandardných okolností

vo vode nevyhnutne rozpustí. No táto regularita nemá status vedeckého zákona, hoci je vedeckými zákonmi vynútená a regulovaná – napríklad zákonmi, ktoré riadia správanie atómov a molekúl. Tieto skutočnosti potvrdzujú potrebu nielen terminologickeho, ale aj konceptuálneho odlišenia zákonov prírody od vedeckých zákonov.

Vo filozofii sa stretávame s tromi základnými prístupmi k zákonom prírody. Prvým je humovská pozícia, podľa ktorej zákony nesúvisia priamo s prirodzenými regularitami, ale skôr s ich opisom, keďže regularity nie sú zdrojom nevyhnutnosti. Z dôvodu absencie zdroja prirodzenej nevyhnutnosti túto koncepciu odmietneme a budeme sa venovať len zvyšným dvom. Jednou z nich je koncepcia známa pod názvom zloženým z priezvisk jej tvorcov, ktorými sú D. Armstrong, F. Dretske a M. Tooley (A-D-T). Títo autori stotožňujú zákony so stavmi vecí vznikajúcich distribúciami nomologických vzťahov na univerzálie, pričom doplním, že tento prístup má sympatie najmä v tábore racionalistov. Na druhej strane je empiricistický prístup zviazaný s dispozičným chápaním zákonov, čo je posledná koncepcia, ktorou sa budeme zaoberať.

Avizoval som odmietnutie humovského prístupu s poukázaním na absenciu prirodzenej nevyhnutnosti. Tento postoj vychádza z predstavy o svete ako mozaike navzájom nesúvisiacich lokálnych faktov a udalostí (Lewis 1986, ix). Ak v rámci tejto teórie hovoríme o zákonoch, tak sa zmieňujeme len o výsledkoch našej konceptualizácie regularít, ktoré veda v mozaike lokálnych udalostí identifikovala a ktoré v rámci svojich teórií systematizuje. Takéto zákony však nemajú potenciál niečo vynucovať alebo riadiť, a preto ak chceme uvažovať o objektívnej existencii NM, táto koncepcia nie je použiteľná. Ak zákony nič neradia alebo nevynucujú, tak nemôžu byť ani zdrojom modalít, čo je nakoniec aj v súlade s humovským popieraním objektívnej nevyhnutnosti. Inak je to v prípade dispozičného chápania alebo A-D-T koncepcie, v ktorých zdroj prirodzenej nevyhnutnosti nájdeme: v prvom prípade sú ním dispoziecie, v druhom nomologické vzťahy medzi univerzáliami. Začnime naposledy spomenutou koncepciou, ktorú D. Armstrong charakterizuje takto:

Predpokladajme existenciu zákona, podľa ktorého majú všetky veci s vlastnosťou F automaticky vlastnosť G. F a G sú univerzálie. Medzi F a G nastáva vzťah, ktorý nie je vzťahom logickej povahy, ale vzťahom náhodnej nevyhnutnosti. Tento stav vecí môžeme symbolicky zobrazit' ako „N(F,G)“ (Armstrong 1983, 85).

Výraz N v N(F,G) zastupuje vzťah nomologickej nevyhnutnosti, ktorý je vzťahom druhého rádu (Armstrong 1989, 89), keďže je univerzáliou, ktorú exemplifikujú takisto univerzálie, presnejšie univerzálie prvého rádu (vlastnosti F a G). Stav vecí typu N(F,G) Armstrong charakterizuje rovnako ako stavy druhého rádu. Tie sa týkajú

stavov vecí prvého rádu (Armstrong 1989, 88), keďže nomologicky riadia správanie jednotlivín, ktoré sú nositeľmi príslušných vlastností spojených vzťahom nomologickej nevyhnutnosti.

Povahu vzťahu N výstižne charakterizujú atribúty modálnej flexibility a temporálnej rigidnosti (Duží, Jespersen, Materna 2010, 411). Modálne je flexibilný preto, že jeho distribúcia na univerzálie nie je vecou nevyhnutnosti, ale len náhody, čo potvrdzuje existencia možných svetov s rozdielnymi nomologickými charakteristikami (Armstrong 1983, 87). No ak už daný svet svoju nomologickú charakteristiku má, tak ju má nevyhnutne, teda v priestore všetkých mysliteľných časových okamihov alebo intervalov príslušného sveta sa jeho zákony nemenia. Preto M. Duží, B. Jespersen a P. Materna tento prístup pokladajú za prístup vedúci len k miernej forme nomologickej nevyhnutnosti. V našom svete vstupujú vlastnosti kyslíka a vlastnosti vodíka do takých nomologických väzieb, ktoré im umožnia vytvoriť molekulu H_2O . Tá je realizovaná v podobe čírej tekutiny padajúcej z oblakov a slúžiacej ako základný nápoj. Pritom v žiadnej temporálnej fáze nášho sveta nedochádza k porušeniu týchto väzieb, no ako sme pred chvíľou uviedli, v modálnom kontexte je to inak. Tie isté vlastnosti môžu získať odlišné nomologické postavenie, pričom na vytvorenie tej istej tekutiny by mohli tvoriť molekulu H_2O_2 namiesto molekuly H_2O . Čo je však v našom kontexte oveľa dôležitejšie, v rámci A-D-T môžu byť aj svety s odlišnými nomologickými charakteristikami dostupné nášmu svetu – môžu byť jeho objektívnymi alternatívami. Armstrong je striktný aktualista, odmieta existenciu jednotlivín a univerzálií, ktoré nejstávajú (v prípade jednotlivín), respektíve ktoré nie sú realizovateľné (v prípade univerzálií) v aktuálnom svete (Armstrong 1989, 54; 1983, 8 – 9). Z tohto dôvodu je vzťah nomologickej nevyhnutnosti distribuovateľný výlučne na usporiadané n -tice univerzálií aktuálneho sveta, pričom je rovnako dôležité, že tieto distribúcie majú charakter kombinatorických distribúcií (Armstrong 1989, 90), teda apriórne daných možností.

Tieto predpoklady vedú k dvom kľúčovým záverom: 1) zákony prírody nie sú nevyhnutné, teda existujú možné svety s alternatívnym nomologickým profilom, ktoré sú nám zároveň dostupné; 2) svety s alternatívnymi zákonmi sú rozpoznávané najmä našimi vnútornými kognitívnymi schopnosťami, a to vďaka apriórne daným kombinatorickým možnostiam distribúcie vzťahu nomologickej nevyhnutnosti na usporiadané n -tice univerzálií, pričom apriórny charakter je jedným z podstatných znakov racionalistického prístupu k modalitám. Vzájomná dostupnosť nomologicky možných svetov je založená na skutočnosti, že alternatívy vychádzajú z presne tej istej bázy univerzálií, ktorú máme v aktuálnom svete. Rozdiel je len v distribúcii nomologickej nevyhnutnosti na usporiadané n -tice tejto bázy.

Inak o vzťahu dostupnosti uvažujú zástancovia dispozičného chápania zákonov prírody, keďže nomologická nevyhnutnosť ukotvená o dispozičie už nie je náhodne nevyhnutná, ako to je v rámci A-D-T koncepcie. Je nevyhnutná v absolútnom zmysle (nielen v temporálnom, ale aj modálnom), a to v súlade s líniou Kripkeho a Putnamovho uvažovania o tzv. prirodzených nevyhnutnostiach. Všimnime si niektoré aspekty dispozičného prístupu podrobnejšie.

Ak vlastnosť P dáva objektu a dispozičiu D vstupovať do kauzálnej interakcie I , potom každý objekt typu a , pokiaľ je nositeľom vlastnosti P , má rovnakú dispozičiu. A každý objekt typu a , pokiaľ je nositeľom vlastnosti P , vstupuje do kauzálnej interakcie I , ak je dispozičia D pod vplyvom relevantného stimulu S . Predmet a vstúpi do I v dôsledku manifestácie dispozičie D , ktorú vyvolala prítomnosť stimulu S . Napríklad ionizačná energia medzi $745,5 \text{ kJ}\cdot\text{mol}^{-1}$ dáva minerálom medi dispozičiu reagovať s vodou a CO_2 , a preto minerály medi nevyhnutne v každom možnom svete s týmito látkami reagujú, čoho výsledkom je proces ich zvetrávania. Tvrdenia „Každý objekt typu a , pokiaľ je nositeľom vlastnosti P , má dispozičiu vstupovať do interakcie I .“, alebo „Každý objekt typu a , pokiaľ je nositeľom vlastnosti P , vstúpi do interakcie I , pokiaľ je pod vplyvom S “ hovoria o prirodzených, a zároveň nevyhnutných regularitách nomologického charakteru. Ich pravdivosť nie je náhodná, vyjadrujú konkrétne prípady prirodzených nevyhnutností. Tieto úvahy však zohľadňujú špecifické chápanie vlastností v rámci dispozičného prístupu, podľa ktorého je vlastnosť totožná s dispozičiou, ktorá nositeľovi danej vlastnosti umožňuje participovať na konkrétnych kauzálnych interakciách. Tento predpoklad je však terčom častej kritiky najmä zo strany racionalistov. Predsa si vieme predstaviť taký možný svet, v ktorom jestvujú minerály medi, jestvuje v ňom voda a CO_2 , no minerály medi nezvetrávajú. Podľa koncepcie, ktorú zastávajú A-D-T, je vzťah medzi medťou a jej minerálmi na jednej strane a dispozičiami reagovať s vodou a CO_2 na druhej strane vzťahom náhody, nie nevyhnutnosti. Prirodzené druhy vecí, akými sú kyslík, meď, vodík a uhlík, môžu v iných svetoch vstupovať do odlišných nomologických vzťahov ako v našom. Z tohto pohľadu by mala byť dispozičia minerálov medi zvetrávať záležitosťou náhody, teda je relatívnym prírodným fenoménom, ktorý nepreniká celým logickým priestorom, a to isté platí aj o zákonoch, ktoré takéto správanie minerálov vo vzťahu s prostredím regulujú. Zástancovia dispozičného chápania s takýmto vysvetlením nemôžu súhlasiť, keďže v ich metafyzickom obraze je vzťah medzi vlastnosťou a príslušnou dispozičiou vzťahom identity – ionizačná energia v hodnote $745,5 \text{ kJ}\cdot\text{mol}^{-1}$ je nevyhnutne to, čo okrem iného umožňuje aj zvetrávanie minerálov medi. Táto vlastnosť výrazne ovplyvňuje dispozičný profil daného prvku a nech by fyzikálne a chemické vlastnosti prvku x akokoľvek pripomínali meď, no x by príslušnou kvantitou ionizačnej energie nedisponovalo, x nemôže byť medťou v žiadnom možnom svete. Je

to podobná situácia ako s vodou a jej molekulou v Putnamovom myšlienkovom experimente s dvojčat'om Zeme (Putnam 1972, 139 – 141).

Nomologicky prípustné možnosti

V empiricistickom prístupe k možnostiam očakávame odmietavý postoj k rýdzo logickým situáciám a scenárom. Lenže odvolávať sa na zákony prírody nemusí na naplnenie tohto očakávania stačiť. A-D-T koncepcia je založená na kombinatorických distribúciách vzťahu nomologickej nevyhnutnosti na báze existujúcich univerzálií. V jej rámci priestor nomologických modalít predstavuje len jednu z kombinatorických distribúcií, a to tú, ktorá sa realizuje v aktuálnom svete. Lenže kombinatorických možností je oveľa viac a v mnohých z nich nájdeme rýdzo logické možnosti vyplývajúce z alternatívnych zákonov prírody, ktoré A-D-T pozná. A-D-T totiž pripúšťa pluralitu možných svetov vrátane takých, v ktorých má napríklad zlato atómové číslo 80. V očiach empiricistov je to už rýdzo logická možnosť, ktorú by označili za dokázaný omyl.

Teraz je vhodný okamih pouvažovať o povahe koncepcie A-D-T a položiť si otázku, aký obraz o zákonoch prírody nám vlastne ponúka. Ide jej najmä o „technické“ objasnenie pôvodu objektívnej nevyhnutnosti, ktoré nachádza v distribúciách vzťahu N. Tento návrh sám osebe nemusí viesť k rýdzo logickým možnostiam. Keby distribúcie vzťahu N na bázu univerzálií rešpektovali poznatky z dobre fungujúcich vedeckých hypotéz a teórií, boli by rýdzo logické možnosti vylúčené. Lenže A-D-T takto ku vzťahu N nepristupuje, keďže jeho distribúciu ponecháva v podstate ničím neobmedzené kombinatorické možnosti. Myslím si, že spoliehať sa na kombinatoriku namiesto vedy je len dôsledkom racionalistickej pozície, ktorú však z A-D-T môžeme odstrániť a celú koncepciu interpretovať v duchu empiricizmu. Takáto interpretácia by z pôvodných kombinatorických možností distribúcie vzťahu N na univerzálie ukrojila len nepatrnú časť, a to tú, ktorá rešpektuje platné nomologické väzby. Žiaľ, ani táto verzia A-D-T nie je voči rýdzo logickým modalitám úplne imúnna, ale presne to isté platí aj o chápaní priestoru NM, založeného na dispozičnom prístupe k zákonom prírody. Aký je dôvod?

Dôvod súvisí so skutočnosťou, že samy zákony prírody – bez ohľadu na to, či ich interpretujeme v línii empirickej A-D-T alebo dispozičného chápania –, pripúšťajú aj rýdzo logické možnosti. Empiricisti veria, že povaha externej reality výrazne zasahuje do nášho jazyka a následne aj do našich úvah o modalitách. Ako príklad ich prístupu uveďme princípy nevyhnutnosti identity a pôvodu, ktorým sa S. Kripke venoval

najmä v tretej prednáške, ktorá je súčasťou filozofickej klasiky *Pomenovanie a nevyhnutnosť* (Kripke 1980, 111 – 115).⁵ Objavili sme, že najjasnejšie teleso na rannej oblohe je identické s najjasnejším telesom na večernej oblohe. Pre zjednodušenie úvahy označme prvé teleso s vlastným menom Zornica a druhé telesom s vlastným menom Večernica. V súlade s kripkeovským uvažovaním platí, že nejestvuje možný svet, v ktorom by Večernica nebola Zornicou. Táto nemožnosť je absolútna, no problémom je, že zákony prírody ju pripúšťajú. Myslím si, že nič logické no ani nomologické nebráni predstave o odlišnom obehu planét v našej sústave. Žiadny zákon prírody nebráni tomu, aby najjasnejšou planétou na rannej oblohe bola iná planéta ako tá istá na večernej oblohe, hoci z perspektívy Kripkeho a jeho nasledovníkov ide o rýdzo logickú možnosť, špekuláciu alebo dokázaný omyl. Podobný nesúlad nastáva aj v prípade princípu nevyhnutnosti pôvodu. Podľa Kripkeovského uvažovania nie je možné napríklad to, aby ste sa narodili iným rodičom, no opäť, ktoré zákony prírody si vynútili, aby konkrétna dvojica muža a ženy bola rodičom konkrétneho potomka? Z týchto príkladov vyplýva, že zákony prírody v rámci empirickej verzie A-D-T a aj dispozičného chápania nie sú voči možnostiam dostatočne reštriktívne. Medzi NM pripustia aj rýdzo logické situácie, čo je z empiricistickej perspektívy vážny nedostatok. Ako to napraviť a rýdzo logické možnosti z priestoru NM definitívne vylúčiť?

Nomologické možnosti a apriórne princípy

Teraz sa dostávame k hlavnej myšlienke príspevku, podľa ktorej výlučne aposteriórny prístup k skúmaniu nomologických možností nepostačuje. Musí byť doplnený niektorými apriórnymi princípmi, čo znamená, že ani nomologické možnosti nie sú len predmetom objavovania, ale aj konštruovania. Nepredložím originálne riešenie, keďže úlohu chýbajúcich prvkov v obraze NM úspešne zvládnu aj špecifické druhy nevyhnutností, ktoré S. Kripke navrhol v prípade jednotlivín a prirodzených druhov v tretej prednáške (Kripke 1980).⁶ O dvojici z týchto nevyhnutností sme už hovorili, teraz spomeňme aj tie zvyšné. Nevyhnutnosť identity a pôvodu doplníme o nevyhnutnosť rozdielu, nevyhnutnosti materiálnej konštitúcie a materiálneho pôvodu, nevyhnutnosť vlastností prirodzených druhov a nevyhnutnosť príslušnosti k prirodzenému druhu. Ak už v prípade jednotlivín identita nastala, potom je nevyhnutná (nevyhnutne Večernica = Zornica); ak niekde nastal rozdiel, tak aj ten je nevyhnutný (nevyhnutne Večernica ≠ Jupiter). Takto uvažujú empiricisti, podľa ktorých identitu objavujeme, a takýto objav následne ovplyvňuje aj používanie jazyka. Na význam vlastného mena

⁵ V nasledujúcej časti príspevku uvedieme, že ani jeden z týchto princíпов nebol empiricky objavený, čo dokazuje, že rýdzo aposteriórny prístup k modalitám sa nehodí ani ku Kripkemmu.

⁶ Detailnú, a zároveň kritickú analýzu takzvaných kripkeovských nevyhnutností čitateľ nájde v tretej kapitole (Ahmed 2007).

Večernica má vplyv skutočnosť, že neoznačuje planétu Jupiter. Nejestvuje možný svet, v ktorom by bola Večernica Jupiterom. Alebo inak povedané, keby sa aj z nejakého dôvodu stal najjasnejším objektom večernej oblohy Jupiter, nemohol by byť Večernicou. Podobne ako kvapalina XYZ, ktorá nemôže byť vodou, a to aj napriek tomu, že je číra, bezfarebná, bez chuti a plní úlohu základného nápoja. Analogicky uvažujú empiricisti aj o zvyšných prípadoch Kripkeho nevyhnutností. Ak už raz má daná jednotlivina svoj pôvod v konkrétnej matérii, alebo ak má konkrétne zloženie, alebo ak prináleža ku konkrétnemu druhu atď., tak tieto skutočnosti majú charakter absolútnych nevyhnutností.

Aby však nedošlo k nedorozumeniu, netvrdím, že predstava Jupitera ako najjasnejšej planéty na večernej oblohe alebo predstava, že som sa narodil iným rodičom, je chiméra. Nie, aj toto sú možnosti, no nereflektujú podstatné empirické objavy tak, ako to od nomologických možností očakávame. Z tohto dôvodu sa im musíme v priestore NM vyhnúť, čo docielime použitím uvedených princípov. Týmto spôsobom vylúčime z priestoru NM tie prípady, ktoré vedú k nesúladu s objavenými nevyhnutnosťami. Len tak dokážeme zabezpečiť súlad NM s externou realitou, ktorému prítomnosť rýdzo logických možností bráni.

Môže však konštruovanie priestoru NM prijať Kripkeho nevyhnutnosti? Sami osebe totiž empirický pôvod nemajú. Empiricky povahu vody zistíme, no to, že voda je bezpodmienečne H₂O, a to v každom mysliteľnom svete, už poznatok empirickej povahy nie je. Patrí do sféry apriórnej metafyziky, nijako sme ho neobjavili. Aj tak sa oň empiricisti opierajú a ako tvrdíme v tomto príspevku, o Kripkeho nevyhnutnosti sa musia empiricisti opierať aj v prípade NM. Čo táto skutočnosť dokazuje? Ako prvé by sme mohli zopakovať, že aj NM sú do určitej miery teoretickými konštruktmi. Osobne si však myslím, že postavenie a úlohu apriórnych princípov nemožno preceňovať. Pri chápaní NM nehrajú až takú konštitutívnu rolu ako napríklad povaha externej reality a jej zákony. Ich aplikácia v poznaní automaticky neznamená definitívny rozchod s empiricizmom.

Podobne, hoci v mierne odlišných kontextoch, uvažujú o Kripkeho nevyhnutnostiach vo vzťahu k empiricky daným (objektívnym) modalitám aj A. Mallozziová (2018) s T. Williamson (2016). A. Mallozziová tvrdí, že z poznania podstaty jednotlivín alebo prirodzených druhov nemôžeme bezprostredne odvodiť modálne tvrdenia (prvá a štvrtá časť v Mallozzi 2018). Z empirického zistenia, že voda je H₂O, nedokážeme bezprostredne odvodiť modálne tvrdenie, že je to tak *nevyhnutne*. Na to potrebujeme jednu z Kripkeho nevyhnutností: ak je už raz daná látka konštituovaná konkrétnou štruktúrou, tak je ňou konštituovaná nevyhnutne. Kripkeho nevyhnutnosti plnia úlohu medzičlánkov, ktoré v úvahách A. Mallozziovej premostujú podstaty (esencie) s modalitami. T. Williamson hovorí už priamo o zákonoch prírody a uvažuje

o ich vzťahu k metafyzickým a nomologickým modalitám, pričom upozorňuje na potrebu zohľadnenia Kripkeho princípov nevyhnutnosti identity a rozdielu (Williamson 2016, 463). Podobná úvaha je formulovaná aj v tomto príspevku: priestor NM nevieme priamo zo znalosti zákonov prírody odvodiť. Zákony prírody potrebujeme nejakým spôsobom premostiť s nomologickými modalitami, pričom vhodné premostenie aj v tomto prípade predstavujú Kripkeho nevyhnutnosti súvisiace s jednotlivinami a prirodzenými druhmi.

Záver

Zistili sme, že krajné empiricistické postoje k modalitám sú neobhájiteľné – modality nemožno výlučne objavovať, musíme ich do istej miery aj konštruovať. No v podobnej situácii sú aj krajné racionalistické prístupy. Aj racionalista potrebuje určitú dávku empirie, aj racionalista vie rozlíšiť, čo je, a čo už nie je rýdzo logická možnosť. Nevie to s absolútnou istotou, ale rovnako je na tom aj empirik, keďže naša veda absolútnym a úplným poznaním nedisponuje. Len úplné a absolútne poznanie by nám umožnilo pri každej posudzovanej modalite jednoznačne určiť, či sa pohybuje v rámci nomologických modalít, alebo ich už prekračuje.

Z týchto skutočností však nemožno usúdiť, že by sa rozdiely medzi empiricisticky a racionalisticky uvažujúcimi autormi rozplynuli. Aj keď empiricisti použijú určité prvky apriórneho uvažovania, nič to nezmení na ich odmietavom postoji k rýdzo logickým modalitám. Dichotómia naďalej pretrváva: buď ste empiricista a odmietate rýdzo logické možnosti (hoci akceptujete aj isté prvky apriórneho uvažovania), alebo ste racionalistom a rýdzo logické možnosti prijímate (hoci empirický zdroj poznania úplne neodmietnete). Skúmanie toho, ktorá z uvedených alternatív je správna, však presahuje rozsah tohto príspevku.

Literatúra

- AHMED, A. (2007): *Saul Kripke*. Continuum. London.
- ARMSTRONG, D. M. (1983): *What Is a Law of Nature?* Cambridge: Cambridge University Press.
- ARMSTRONG, D. M. (1989): *A Combinatorial Theory of Possibility*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DUŽÍ, M., MATERNA, P. (2012): *TIL jako procedurální logika. Průvodce zvědavého čtenáře Transparentní intensionální logikou*. Bratislava: Aleph.
- DUŽÍ, M., JESPERSEN, B., MATERNA, P. (2010): *Procedural semantics for hyperintensional logic: foundations and applications of transparent intensional logic*. Dordrecht: Springer.
- FINE, K. (2005): *Modality and Tense: Philosophical Papers*. London: Clarendon Press.
- CHALMERS, D. (2008): Two-Dimensional Semantics. In: Lepore, E. – Smith, B. (eds.): *Oxford Handbook of Philosophy of Language*. Oxford: Oxford University Press, 575 – 607.
- CHALMERS, D. (2006): The Foundations of Two-Dimensional Semantics. In: Garcia-Carpintero, M. – Macia, J. (eds.): *Two-Dimensional Semantics: Foundations and Applications*. Oxford: Oxford University Press, 55 – 140.

- JESPERSEN, B., MATERNA, P. (2002): Are Wooden Tables Necessarily Wooden? Intensional Essentialism Versus Metaphysical Modality. In: *Acta Analytica*, 17, (1), 115 – 150.
- KRIPKE, S. (1980): *Naming and Necessity*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- LEWIS, D. K. (1986): *Philosophical Papers*. Volume II. New York: Oxford University Press.
- MALLOZZI, A. (2018): Two Notions of Metaphysical Modality. *Synthese*. [online] Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/s11229-018-1702-2> (Navštívené: 1. 2. 2020).
- PUTNAM, H. (1972): The Meaning of 'Meaning'. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 7, 131 – 193.
- ŠEBELA, K. (2008): TIL a esencialismus. *Organon F*, 15, (3), 358 – 368.
- WILLIAMSON, T. (2016): Modal Science. *Canadian Journal of Philosophy*, 46, (4 – 5), 453 – 492.

Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA 1/0531/20 *Reprezentácia – jej povaha a význam pre poznanie*.

Martin Schmidt
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Tajovského 40
P. O. BOX 263
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: martin.schmidt@umb.sk